

OSMANLI DEVLETİNDE TANZİMAT SONRASI AİLE HUKUKU ALANINDAKİ GELİŞMELER VE HUKUK-I AİLE KARARNAMESİ*

Ahmet Yasin KÜÇÜKTİRYAKI**

Özet: Osmanlı Devletinde Tanzimat'la başlayan dönem pekçok alanda köklü değişikliklere şahit olması dolayısıyla önem arz etmektedir. Bu dönem birçok bakımdan olduğu gibi hukuk tarihi bakımından da önemlidir. Kuruluşundan 19. asrın ortalarına kadar devam eden Osmanlı hukuk düzeni, ilk defa Tanzimat döneminde gerek mahkemelerin yeniden düzenlenmesi ve gerekse bu mahkemelerde uygulanmak üzere yeni kanunların hazırlanmasıyla köklü bir değişikliğe uğramıştır. Ancak aile hukuku alanında bazı düzenlemeler söz konusu olsa da kanunlaştırma konusunda en sona bırakılan alanlardan biri olmuştur. Biz bu çalışmamızda Tanzimat sonrası aile hukuku alanında yapılan düzenlemeler hakkında bilgi verdik ve söz konusu dönemde aile hukuku alanındaki en önemli gelişme sayılan Hukuk-ı Aile Kararnamesini değişik açılardan ele aldık.

Anahtar kelimeler: Tanzimat, Kanunlaştırma, Hukuk-ı Aile Kararnamesi.

Regulations in Family Law after the Tanzimat Period of the Ottoman Empire and 1917 Decree of Family Law (*Hukuk-ı Aile Kararnamesi*)

Abstract: Hosting many radical changes in many areas, the Tanzimat Period has a crucial importance in the late Ottoman Empire. The Legal History of the Ottoman as one of these areas was affected by facing new regulations. The classical Legal Order of the Ottoman lasting from the foundation to the middle of 19th century encountered fundamental changes for the first time in Tanzimat Period by both re-organizing courts and regulating new laws in order to apply in these re-organized courts. Although Family Law was subjected to these changes as well as others, its codification was relatively late. First, in this paper, I deal with the regulations related to the Law Family in the Ottoman applied after the Tanzimat Period. After drawing the framework of these regulations, secondly, I analyze the 1917 Decree of Family Law (*Hukuk-ı Aile Kararnamesi*) which is considered as the most important improvement in this particular period.

Key words: Tanzimat, Codification, 1917 Decree of Family Law.

* Bu makale *Sadreddin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesine İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi* (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009) başlıklı yüksek lisans tezinden geliştirilerek hazırlanmıştır (Ahmet Yasin KÜÇÜKTİRYAKI).

** Öğretim Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1. Giriş

Tanzimat, Osmanlı devletinde 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanıyla başlayan ve bazı tarihçilere göre 1876'da I. Meşrutiyetin ilanına kadar, bazılarına göre ise 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanına kadar devam eden döneme ve bu dönemde yapılan ıslahat ve batılılaşma hareketlerine verilen isimdir.¹ Söz konusu süreç Osmanlı devlet düzeninde hukuki, ekonomik ve sosyal alanlarda köklü değişikliklerin yapıldığı, devletin Batılılaştırılmaya çalışıldığı bir dönemdir.

Tanzimat sonrası süreç birçok bakımdan önemli olduğu gibi hukuk tarihi bakımından da önemlidir. Kuruluşundan 19. asrın ortalarına kadar devam eden Osmanlı hukuk düzeni, ilk defa Tanzimat döneminde gerek mahkemelerin yeniden düzenlenmesi ve gerekse bu mahkemelerde uygulanmak üzere yeni kanunların hazırlanmasıyla köklü bir değişikliğe uğramıştır.

2. Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler

Tanzimat'tan sonraki kanunlaştırma hareketleri sırasında aile hukuku bu hareketin dışında tutulmuştur. Cevdet Paşa'nın, Mecelle'nin 16. kitabından sonra aile hukukunun tedviniyle meşgul olmayı düşündüğüne dair işaretleri II. Abdülhamid'e yazdığı durum değerlendirme raporunda görülmektedir: "Mecelle'nin birkaç kitabı nakıs kalmış ise de cemiyet bunların ikmaliyle meşgul olmuyor. Şimdi meşguliyeti ancak ahkâm-ı Mecellenin tatbikinde mehâkimce görülen müşkilâttir."² Cevdet Paşa'nın sunduğu bu raporda bahsetmiş olduğu ve hazırlamayı düşündüğü alan kuvvetle muhtemel aile hukuku alanıdır.³

Aile hukukunun kanunlaştırma hareketinin dışında tutulmasının elbette ki bazı sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Osmanlı Devletinde çeşitli din ve mezheplerden insanların bir arada yaşaması ve çeşitli dini hukukların aile hukuku üzerinde etkileri ve hepsini kapsayan bir aile kanunu hazırlamanın zor olmasıdır. Bir diğer sebep ise aile hukukunun tedvini sırasında ortaya çıkması

1 Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı: 1839'dan 1876'ya Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1993, c. 11, s. 431

2 Ebulula Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Ankara 1996, s. 172; Mehmet Akif Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 1985, s. 133

3 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 222; Mardin, *age*, s. 172; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 133

muhtemel itirazlara maruz kalmamak düşüncesidir.⁴ Ayrıca o dönemde aile hukuku alanında kanunlaştırmaya gidilmesinin acil bir ihtiyaç olmayışı da diğer bir sebep olarak değerlendirilebilir. Çünkü Osmanlı ailesi devrin sosyal ve ekonomik yenilikleri karşısında henüz köklü bir değişikliğe uğramamıştır.⁵

Değınilen bu sebepler dolayısıyla aile hukuku Mecelle'de yer almamış ve bu alanın kanunlaştırılması yarım asır gecikmiştir. Osmanlı devletinde Tanzimat sonrasında aile hukuku alanındaki en önemli gelişme şüphesiz Hukuk-ı Aile Kararnamesidir.

Hukuk-ı Aile Kararnamesinin hazırlanmasına kadar geçen süreçte aile hukuku sahası tamamen başıboş bırakılmamıştır. Kararname öncesinde fıkıh kitaplarındaki şeri hükümleri tamamlayıcı mahiyette ve Hanefî mezhebinin sınırları aşılardan bazı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bunlar şu şekildedir;

- a. 1276 (1859) yılında yayınlanan şeriyye mahkemeleri nizamnamesinde⁶ nikâh akitlerinden ve verilen izinnamelerden alınacak harçlar tespit edilmiştir.⁷
- b. 1291 (1874) tarihli nizamname ile daha önce var olan İran uyruklularla evlenme yasağı teyit edilmiştir.⁸

4 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Aile Hukukumuzun Tadvini Meselesi", Ebulula Mardin'e Armağan, İstanbul 1943, s. 692-693

5 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolođisi*, İstanbul 1958, s. 239

6 *Düstur*, I. Tertip, 1/301; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 136

7 Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 137

8 Osmanlı Devletinde İranlılarla evlenme yasağı ilk olarak 1822 tarihinde II. Mahmut döneminde getirilmiştir. 1874 tarihli bu nizamname ile de bu yasak sürdürülmüş ve İran uyruklularla yapılacak nikâhı kıyan yetkililerin sorumlu olacakları belirtilmiştir. Yine bu nizamnamenin bir diğer maddesi devletler hukuku bakımından mühim bir hususa değınmekte ve bu yasağa rağmen Osmanlı uyruklu bir kadın bir İranlı ile evlenmişse kadının ve çocuğunun Osmanlı tebası sayılacağını açıklamaktadır. Konuyla alakalı sonraki süreçte söz konusu olan diğer bir iradeden de anlaşıldığına göre bu yasakla daha çok İranlı erkeklerle Osmanlı kadınlarının evlenmelerinin önüne geçilmekte ve böylelikle Osmanlı Devletiyle İran arasında tabiiyet ve benzeri konularda ortaya çıkması muhtemel problemler engellenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla burada aile hukukundan ziyade devletler hukukunu ilgilendiren bir yasak söz konusudur. Bk. *Düstur*, I. Tertip, 4/614; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 141; Tülay Ercoşkun, *Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 142-145

- c. 1291 (1874) tarihli fermanla mehir için alt ve üst sınır tayin edilmiştir.⁹
- d. 1298 (1881) tarihli Sicill-i Nüfus Nizamnamesiyle¹⁰ nikâhın tescili esası kabul edilmiş ve bu durum daha sonraki hukuki düzenlemelerle de teyit edilmiştir.¹¹ Bu nizamnamenin 23. maddesi “ahâli-i Müslime bey-ninde cereyan eden münâkehât, mehâkim-i şer’iyyelerden ve cemaat-ı gayr-i Müslime münakehatı rüesâ-yı ruhaniyeleri tarafından verilen izinnâmeler üzerine icra kılınır. İzdivacın vukuundan nihayet sekiz gün sonra nikâhı icra eden veya reis-i ruhani, keyfiyet-i izdivacı mu-saddık sicill-i nüfus memuruna ilmühaber itâ etmeye mecburdur” şek-lindedir.
- e. Bu nizamnamenin yerine getirilen 1318 (1900) tarihli yeni nizamname¹² aynı hükümleri içermekle beraber nikâhı nüfus memurluğuna bildirme süresini sekiz günden on beş güne çıkarmıştır.
- f. 1304 (1887) tarihli bir kararname¹³ ile nikâh ve diğer vukuatı nüfus memurlarına bildirmeyen imam veya ruhanî liderlerden iki çeyrek me-cidiye para cezası alınması hükmü getirilmiştir. 1331/1913 tarihinde cezâ kanununda yapılan bir düzenleme¹⁴ ile izinnâmesiz nikâh kıyanla-ra üç aydan iki seneye kadar hapis cezâsı hükmü konulmuştur.¹⁵ Yakla-şık bir sene sonra bu madde tekrar değiştirilerek izinnamesiz nikâh kı-yanların yanı sıra bizzat evlenenlere de ceza öngörülmüştür.¹⁶
- g. 1332/1914 tarihli Sicill-i Nüfus Kanunu¹⁷ izinnâme ve nikâhın tescili ile alakalı hükümleri tekrar etmektedir. Ancak bu kanun nikâhı nüfus

9 *Düstur*, I. Tertip, 5/1074; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 141-142

10 *Düstur*, I. Tertip, Zeyl 2, s. 15

11 Mehmet Ünal, “Medeni Kanununun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenleme-ler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı: XXXIV, s. 206; Aydın, *age*, s. 136

12 *Düstur*, I. Tertip, 7/433; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 139

13 *Düstur*, I. Tertip, 5/839; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 138

14 *Düstur*, I. Tertip, 5/629; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 138

15 Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 137; Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Hukukunda İzinnâme İle Nikâh”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı: 2, 2006 (Güz), s. 53

16 *Düstur*, II. Tertip, 6/316; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 138; Ekinci, *agm*, s. 53

17 *Düstur*, II. Tertip, 6/1244; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 139

memurluğuna bildirme görevini kocaya vermektedir.¹⁸

- h. 1334 (1916) yılında kısa aralıklarla çıkartılan iki irade ve bunları takip eden hukuki düzenlemelerle, diğer mezheplerin görüşlerinden istifade edilerek kadına kocasının kaybolması veya hasta olması gibi sebeplerle mahkemeye başvurarak tefrik talebinde bulunma hakkı verilmiştir.¹⁹

Söz konusu dönemde aile hukukuna dair en önemli gelişme şüphesiz Hukuk-ı Aile Kararnamesidir.

3. Hukuk-ı Aile Kararnamesi

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde başlayan kanunlaştırma çalışmalarının son örneklerinden biri Hukuk-ı Aile Kararnamesi'dir.²⁰ Daha önce de kısaca temas ettiğimiz gibi bir takım sebepler dolayısıyla en önemli kanunlaştırma hareketi sayılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de aile hukukuna yer verilmemiştir. Dolayısıyla her hukuk dalında olduğu gibi aile hukuku alanında da bir kanunlaştırma ihtiyacı kendini göstermekteydi. Bu dönemde sıkça söz edilen ve her alanda etkisinin gözlemlendiği Batıcılık düşüncesinin en az etkilediği alanlardan biride aile hukukudur.²¹

Isparta mebusu Seydişehirli Mahmut Esad Efendi'nin başkanlığında Hafız Şevket Efendi, Said Bey, Ali Baş Hampa Efendi ve Mustafa Efendi'den oluşan komisyon 157 maddeden oluşan kararnameyi hazırlamış ve hazırlanan metin, 8 Muharrem 1336/25 Ekim 1917 tarihinde Sultan Reşad tarafından tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir. Kararname, Kanun-ı Esasi'nin 36. maddesinden istifadeyle muvakkat kanun olarak kabul edilmiştir.²²

Kararname iki kitap içerisinde 9 bölüm (bab) ve 21 fasıldan oluşmaktadır. Birinci kitap evlenme (münakehat), ikinci kitap boşanma (müfarakat) hakkın-

18 Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 139; Ekinci, agm, s. 49

19 İlk irade-yiseniyye için bk. Ceride-i İlmiyye, 20/353, ikincisi için bk. Ceride-i İlmiyye, 24/394; Aydın, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, s. 147-148

20 Kararnamenin metni için bk. *Düstur*, II. Tertip, 9/762-781; *Nikâh-ı Medenî ve Talâk Hakkında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi-Münakâhat-Müfarekat-Esbâb-ı MûcibeLâyıhası*, neşr.: İbrahim Hilmi, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1336; Orhan Çeker, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yay., Konya 1979.

21 Ahmet Akgündüz-Halil Cin, *Türk Hukuk Tarihi*, OSAV Yay., İstanbul 1996, c. 2, s. 76

22 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 163

dadır. Kararname farklı hukuki esasların söz konusu olduğu durumlarda Musevi ve Hıristiyanlar için ayrı hükümler ihtiva etmektedir.

Kararname ile şeriat mahkemelerinin yetkileri genişletilerek, gayrimüslimlerin evlenme, boşanma, nafaka, drahoma²³ ve cihaz (çeyiz) davaları için yetkili kılınmışlardır. Cemaatlerin ruhani liderlerinin yetkileri iptal edilmiştir. Kararnamede sadece evlenme ve boşanma ile ilgili hükümler yer almakta olup nesep, vesayet, nafaka ve mal rejimlerine ilişkin konular düzenlenmemiştir.²⁴

3.1. Kararnamenin İslam-Osmanlı Hukuku Tarihindeki Yeri ve Önemi

Arazi kanunu ve Mecelle ile başlayan medeni hukuk alanını kanunlaştırma çalışmaları, yaklaşık yarım asırlık bir aradan sonra ve en olumsuz şartlar içerisinde bir aile kanunun hazırlanmasıyla sona ermiştir. Aile hukukunun Mecelle'de yer alması, medeni kanunun bütünlüğünün yarım asır öncesi temin edilmesi bakımından şüphesiz daha iyi olurdu. Fakat devrin siyasi, sosyal ve hukuki şartları aile hukukunun yarım asır geç kanunlaştırılması zaruretini doğurmuştur.²⁵

Gecikmeli de olsa aile hukuku alanına da kanunlaştırma hareketi içerisinde yer verilmesi daha önceki süreçte söz konusu olan parça parça düzenlemelerin daha köklü bir hale gelmesini sağlamıştır. Bu anlamda kararname, Osmanlı hukuk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Kararname hazırlandığı dönemin izlerini bünyesinde barındırmaktadır. Dönemin şartları kararnamenin bazı yenilikleri içermesinde zorlayıcı bir faktör olmuştur. Kararname Osmanlı hukuk tarihinde layık olduğu yeri tam olarak alma fırsatını bulamadan ilga edilmiştir.²⁶

Kararname Osmanlı hukuk tarihinde oynadığı rolden daha büyüğünü İslam hukuk tarihinde oynamıştır. Osmanlı devletinde bir buçuk sene gibi kısa bir süre yürürlükte kalmasına rağmen Suriye, Ürdün, Lübnan gibi ortadoğu ülkelerinde 1950'lere kadar uzanan ve bir kısmında hala devam eden bir etkiye

23 Hıristiyanlıkta geçerli olan bir uygulamadır. Evlenirken kadının erkeğe para vermesidir.

24 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 1996 s. 173

25 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 152

26 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 152

sahip olmuştur.²⁷ Kararname aile hukuku alanında İslam ülkelerinde yapılan ilk kanundur. Yine kararname, ilk defa diğer mezheplerden istifade ederek devrin ihtiyaç duyduğu birçok yeniliklerin İslam hukuku çerçevesinden ayrılmadan kanuna dâhil edilmesi yolunu açmıştır. Sonraları diğer İslam ülkeleri de bu usulü benimseyerek kararnamenin getirdiği yeniliklerin hemen tamamını kısmî değişikliklerle kabul etmişlerdir.

3.2. Kararnameyi Doğuran Sebepler

Birinci dünya savaşının sıkışık günlerinde kararnamenin hazırlanmasına etki eden etkenleri dört ana grupta toplayabiliriz.

3.2.1. Hukuki Etkenler

Tanzimat'tan sonra başlayan kanunlaştırma hareketleriyle hukukun birçok dalı kanunlaştırılmış, her bir alanla ilgili esaslar, uygulamada ve hukuk öğreniminde büyük kolaylık sağlayacak şekilde müstakil kanunlar halinde tespit edilmiştir. Bu kanunlaştırmalarda sadece aile hukuku dışarıda kalmıştı.²⁸

Şeriyeye mahkemelerinde hâkimler davaları eskiden olduğu gibi muteber fıkıh kitaplarına ve fetva mecmualarına bakarak halletmekteydiler. Hâkimlerin hukuk melekesi açısından yetersizliği ve aile hukukuna dair davaların çoğalması da aile hukukunun bir kanun şeklinde tespit edilmesi ihtiyacını hissettirmekteydi.²⁹ Bu durum kararnamenin gerekçe layihasında şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Medâr-ı hüküm olacak mesele-yişer’iyyeyikütüb-i fihhiyedenistinbât ve istihraç ve müftabih olan müteaddit akval-ı fukahayı birini diğerine tercih için muktazi olan ihtisas ve fazl ve irfanın bütün hükkamda vücudunu temin etmek müşkil ve hele ashab-ı mesalih indinde hükme esas olacak meselenin evvelce keşf ve tahmini büsbütün bir emr-i düşvar olması sebebiyle...”³⁰

Dönemin hukukçuları bu ihtiyacı göz önüne alarak ve aynı zamanda Me-

27 Aydın, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *DİA*, c. 18, s. 318

28 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 154

29 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 154

30 *Nikâh-ı Medenî ve Talâk Hakkında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi-Münakâhat-Müfarekat-Esbâb-ı Müci-beLâyihası*, neşr.: İbrahim Hilmi, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1336 s. 2 (EML); Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 265

celle'nin de tamamlanmasını sağlamak için bir aile kanununun hazırlanması gerekliliğinin üzerinde durmaktaydılar.

Celal Nuri aile hukukunun kanunlaştırılması gerekliliğini ifade edenlerdendir.³¹ Bunun yanı sıra İbrahim Hakkı, Mansurizade Said, Ahmet Cevat ve Selahattin Asım gibi dönemin önde gelen hukukçuları da bir aile kanununun hazırlanması gerekliliği üzerinde durmuşlardır.³²

Öte yandan aile hukuku alanında yeni bazı uygulamalara ihtiyaç duyulmaktaydı. Peşpeşe girilen Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının ortaya çıkardığı yeni şartların bu ihtiyacı artırdığı söylenebilir.³³

Hâkimlerin sadece Hanefî mezhebinin en sahih görüşünü uygulamakla sorumlu olmaları, yeni ihtiyaçlara diğer mezheplerin görüşlerinden istifade ile cevap verme imkânını da önlemekteydi.³⁴ İşte kararnamenin hazırlanmasında rol oynayan önemli bir etken de duyulan bir hukuki ihtiyaçtır.

Kararnamenin hazırlanmasında rol oynayan diğer önemli bir etken de Osmanlı Devleti içinde hukuk ve yargı çokluğuna son verme ve bu alanlardaki birliği sağlama ihtiyacıdır.³⁵ Osmanlı devletinde hayli eski bir geçmişi olan kapitülasyonlarla devlet içinde aslında ticari amaçlarla bulunan yabancılara hukuki ve yargısal imtiyazlar tanınmıştı. Yabancılar özellikle medeni hukuk alanında kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanmaktaydılar. Osmanlı devleti imtiyazları tek taraflı kaldırdığında yargı alanındaki üçlü durum ikiye inmiş oluyordu.³⁶

Sonuç olarak bir kısmı Müslümanlar ve gayrimüslimler diğer bir kısmı da devletin yargı yetkisiyle ilgili olan bu hukuki ihtiyaç kararnamenin hazırlanmasında önemli rol oynamıştır.³⁷

31 Celal Nuri, *Havaic-i Kanuniyemiz*, İstanbul, 1331, s. 51

32 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi*, İstanbul 1943, s. 698

33 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 155

34 Ali Himmet Berkî, *Açıklamalı Mecelle*, s. 12, 409-410; Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, c. 28, s. 233

35 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 155

36 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 156

37 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 157

3.2.2. Siyasi ve Ekonomik Etkenler

Ardı ardına gelen Balkan ve Birinci Dünya savaşları ve bu savaşların Osmanlı'nın ekonomik yapısında meydana getirdiği değişiklik de kararnamenin hazırlanmasında rol oynamıştır. Bu harplardan önce özellikle şehirlerde kadının ekonomik alanda aktif bir rol oynadığını söylemek zordur. Özellikle Birinci Dünya savaşına erkeklerin önemli bir kısmının katılmak zorunda kalması onların iş hayatındaki yerlerini kadınların doldurması zarureti ortaya çıkarmıştır.³⁸ Artık kadın, özellikle büyükşehirlerde kocasından, kardeşinden boşalan yerleri dolduran memur veya işçi olarak iş hayatına atılan bir kimsedir.³⁹

Bu durum hem toplumun kadınlık anlayışında mecburi bir değişikliğe sebep olmuş hem de bizzat kadınların psikolojilerinde büyük bir değişiklik meydana getirmiştir. Kadının ekonomik hayata bu hızlı girişi henüz ortaya çıkmaya başlayan feminizm akımının aniden kuvvet kazanması ve bu yolla yarım asırda alacağı mesafeyi kısa zamanda almasına sebep olmuştur.⁴⁰

Kadının ekonomik hayat içerisinde daha önemli bir rol alması, kadınları yakından ilgilendiren aile hukukunun derli toplu bir şekilde ortaya konulması gerekliliğini hissettirmiştir. Buyüzden bazı yazarlar kadının ekonomik hayata girişinin, kadınlık akımının gelişmesinde ve aile hukukunun kanunlaştırılmasında birinci derecede rol oynadığını iddia etmektedirler.⁴¹ Ekonomik etkenlere ilk sırada yer verilmese bile kararnamenin çıkarılmasında etkisinin olduğu açıktır.⁴²

3.2.3. Sosyal Etkenler

Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle Türk toplumunun sosyal yapısı değişmeye başlamıştır. Klasik Osmanlı toplumunun yerini artık git-tikçe daha çok batıya benzeyen bir toplum almaktadır.⁴³ Özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi batının etkisine açık olan şehirlerde kıyafet, moda ve sosyal

38 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 437

39 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul 1958, s. 250

40 Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 252

41 Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 251-252

42 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 158

43 Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 252

hayat üzerinde batı etkisi gittikçe artan bir şekilde görülmeye başlamıştır.⁴⁴ Bütün bu gelişmeler kadını toplum içerisinde daha ön plana çıkarmaya başlamıştır.

Türk kadını bu dönemde artık pek çok sosyal faaliyetin de içine girmiş ve dernekler, kurslar açmak suretiyle yurdun çeşitli bölgelerine sosyal hizmet götürülmesinde önemli roller oynamışlardır.⁴⁵

Diğer yandan peşpeşe gelen savaşlar toplumda bir takım problemler doğurmuştur. Birçok erkek savaştan geri dönememiştir. Bir kısmının ölü ya da diri olduklarından haber alınamamıştır. Bu durum geride kalan kadınlar için hukuki açıdan büyük sıkıntılar doğuruyordu. İşte kararnamenin hazırlanmasında bu vebenzerietkenler rol oynamış ve bu alanlarda köklü değişiklikler getirmiştir.⁴⁶

3.2.4. Kültürel Etkenler ve Feminizm Akımı

Duraklama ve gerileme devirlerinde bütün sahalarda olduğu gibi Osmanlı eğitim kurumlarında da bir takım problemlersöz konusudur. Medreselerin eğitim ve öğretim fonksiyonlarını gerektiği gibi yerine getirememeleri Tanzimat sonrası yeni eğitim kurumları kurmayı gerekli kılmıştır. Kurulan bu yeni eğitim kurumlarında kız çocuklarının da eğitimlerinin planlandığı görülmektedir. İlk defa İstanbul'da bir kız rüşdiyesi ve yine İstanbul'da ilk defa bir kız öğretmen okulu açılmıştır.⁴⁷

Kadınların yavaş yavaş ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim kurumlarının her seviyesine kabulleri, buralardan yetişen kadınların toplum içinde daha belirgin rol almaları ve ekonomik hayata hızlı şekilde müdahil oluşları kadınlık anlayışının değişimine ve özellikle 1900'lardan sonra toplumda feminizm akımının doğmasına sebep olmuştur.⁴⁸

Tefeyyüz, Cemiyet-i Hayriyye-yi Nisvan, Nisvan-ı Osmaniye ve Müdafaa-i

44 Hilmi Ziya Ülken, "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri", *Tanzimat-I*, s. 758

45 Fındıkoğlu, *Hukuk Sosyolojisi*, s. 252

46 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 159

47 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, c. 7, s. 172

48 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 160

Hukuk-ı Nisvan ve benzeri cemiyetler⁴⁹ Kadınlar Dünyası, Mehasin ve Demet gibi dergiler kadın haklarını savunmak için bu devrede söz konusu akımın etkisiyle kurulmuşlar ve onun kuvvetlenmesinde rol oynamışlardır.⁵⁰

O dönemde İslamcılar, Batıcılar ve Türkçüler gibi farklı düşünce grupları bulunmaktaydı. Batıcılara göre geri kalmamız kadına gereken önemin verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde Batıcılar evlilik konusunda görücü usulünün, çok eşliliğin ve küçük çocukların evlendirilmesinin terk edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.⁵¹ İslamcılar ise tam tersi görüştedirler. Geri kalma ve kadınların o günkü durumunun İslam'ın suçu olmadığı aksine toplumun dinden uzaklaşmasının buna sebep olduğu görüşündedirler. Türkçüler daha ılımlı olsalar da görüş olarak Batıcılara daha yakındılar ve çok eşliliğin yasaklanmasını istiyorlardı.⁵²

Sonuç olarak aralarında görüş birliği olmamasına rağmen her üç grup da kadın ve aile konusuyla meşgul olmuşlardır. Kararnamenin hazırlanmasında bu akımın da rolü olmuştur.⁵³

4. Kararnamenin Özellikleri

Aile hukuku alanında ilk olma özelliğine sahip Hukuk-i Aile Kararnamesi bazı yeni özellikler içermektedir.

4.1. İlk Kanun Oluşu

Bu kararname kendi sahasında ilk kanunlaştırma örneğidir. Daha önce Kadri Paşa tarafından bir tasarı hazırlanmış fakat kanunlaşmamıştı.⁵⁴ Sudan'da da

49 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 437

50 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 160

51 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 435-436

52 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 440-442

53 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 162

54 1869-1876 yılları arasında hazırlanan Mecelle bir takım siyasi sebepler ve Fransa'nın da etkisiyle Mısır'da uygulanmamıştır. Bunun yerine Mısır Adliye Nazırı Kadri Paşa tarafından medeni kanun olarak kabul edilmek üzere üç eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de el-Ahkâmü's-Şer'iyyefi'lAhvali's-Şahsiyye'dir. Eser aile hukuku alanında ilk kanunlaştırma teşebbüsü sayılmaktadır. Kadri Paşa'nın söz konusu eseri ile ilgili olarak bazı kaynaklarda "Mısır Ahval-i Şahsiyye Kanunu", "Mısır Medeni Kanunu" şeklinde ifadeler yer almaktadır. An-

aile hukuku ile alakalı genelgeler çıkarılmış olsa da bunlar bir aile kanunu olmaktan uzaktır.⁵⁵ Bu nedenledir ki kararname İslam ve Osmanlı hukuk tarihinde ilk olma özelliğini taşımaktadır.⁵⁶

4.2. Üçlü Karakteri

Söz konusu kararname Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler için ayrı hükümler getirmiş ve böylece gayrimüslimlerin ahval-i şahsiyelerine müdahale etmeme yönündeki geleneksel sistemden ayrılmamıştır.⁵⁷ Bu yönüyle hukuk birliğini sağlayamadığı görüntüsü verse de bu alandaki hukuk birliğinin aynı

cak eser kanunlaşmamıştır. Buna rağmen mezkûr çalışma Filistin, Ürdün ve Suriye gibi ülkelerde müracaat edilen bir kaynak olmuştur. Birinci bölüm aile ve kısmen şahıs hukukuna, ikinci bölüm miras hukukuna dairdir ve toplamda 647 maddeden oluşmaktadır. Eser hazırlanırken sadece Hanefi mezhebinin görüşlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca eser Türkçe, Fransızca, İtalyanca gibi dillere de tercüme edilmiştir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 180; Aydın, "el-Ahkâmü's-Şer'iyyefi'l-Ahvali's-Şahsiyye", *DİA*, c. 1, s. 557; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974, s. 93; Abdussamet Bakkaloğlu, "Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa: Hayatı ve Eserleri" *İHAD*, sayı: 6, 2005, s. 58 vd.

55 Sudan'da hukukta reform düşüncesinin ortaya çıkışı 1904 yılına kadar dayanmaktadır. Bu düşünce ekseninde ilk adımlar ise 1915-1920 tarihleri arasında atılmaya başlanmıştır. 1920 yılında kanunlaşan Sudan aile hukuku Hanefi mezhebini esas almış ancak Maliki başta olmak diğer mezheplerden de istifade etmiştir. Ancak daha önceki bir tarihte 1916 yılında aile hukukuna dair Sudan'da yayınlanan bazı genelgelerde bu prensibin bazı konularda örneklerini görebiliyoruz. Kadına, Hanefi mezhebinde mümkün olmayan bazı durumlarda diğer mezheplerden istifade ile mahkeme yoluyla boşanabilme hakkı verilmiştir. Kocasını kaybolan kadının mahkemeye müracaat etmesi durumunda dört yıllık bir bekleme sonunda hâkimin karı koca arasında tefrike hükmedebileceği ve kocasının evliliğe mani bir takım hastalıklara yakalanması durumunda da yine mahkemeye müracaat ederek eşinden ayrılabilme hakkı verilmiştir. Konuyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Norman Anderson, *Law Reforms in the Muslim World*, London 1959, s. 40-54; a. mlf. "Recent Developments in Sharia Law in the Sudan", *Sudan Notes and Records*, Vol. XXXI, Part I, s. 93-94; Matilda Arvidsson, *İjtihad Reformation of Islamic Law in the 21th Century-The Case of the Sudan*, Master Thesis, Lund 2002, s. 36-37

56 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 208

57 Kararnamenin evlenme hakkındaki kitabının 2. Babının 2. Faslındaki 7 madde Museviler ve İseviler hakkında nikâhı yasak olanlar konusunda, 3. Babının 2. faslındaki 5 madde İseviler hakkında nikâhın akdi konusunda, 4. babının 5. faslı Musevi ve İsevilere ait nikâhın fesat ve butlanı konusunda, 5 babının 2. faslı İsevilere ait nikâhın hükümleri konusundaki hükümleri içermektedir. Yine kararnamenin boşanma hakkındaki kitabının 2. babı İsevilerin boşanması hakkındaki hükümleri içermektedir. Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 245-264

din ve kültür yapısına sahip dinler için olduğu unutulmamalıdır.⁵⁸ Osmanlı gibi kozmopolit bir devlette aile hukuku alanını tek bir hukuki yapı altında birleştirmek teoride güzel gibi gözükse de hukuken ve sosyal realiteyle bağdaşmaz. Dolayısıyla takip edilen yol Osmanlı Devleti için daha uygundur.

4.3. Diğer Mezheplerden Yararlanması (Eklektik oluşu)

Aile kararnamesinin en önemli özelliklerinden biri de Osmanlı'da Hanefî mezhebi resmî mezhep olduğu halde Şafîî, Hanbelî ve Malikî mezheplerinin görüşlerinden istifade etmiş olmasıdır. Daha önce hazırlanmış olan Mecelle'de bu söz konusu değildi. Bu durum ancak geçen süre içerisinde değişen hukuki ve sosyal durumlar ile açıklanabilir. Kararname diğer mezheplerin görüşünü almada oldukça radikal davranmıştır.⁵⁹ Bu yönüyle İslam hukuk tarihinde ilk olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı hukukunda diğer mezhep görüşlerinden istifade imkânının uzun asırlar kullanılmaması dolayısıyla özellikle savaş yıllarında eşleri şehit olan veya kaybolan kadınlar zor durumda kalmışlardır.⁶⁰

58 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 208

59 Nikâh akdinin önceden ilan edilmesi mecburiyetini Malikî mezhebinden etkilenerek almıştır. (Madde: 33) Nikâh akdinin sadece sarîh sözlerle akdedebileceğini Şafîî ve Hanbelî görüşünden alınmıştır. (Madde: 36) Asgari bülûğ (kızlar için 9, erkekler için 12) yaşından önce hiç kimsenin evlendirilemeyeceği hükmü Ebu Bekir el-Esam ve İbn Şübrüme'ye aittir. (Madde: 7) Akli dengesi yerinde olmayanların evlendirilemeyeceği maddesi (Madde: 9) Şafîî'nin görüşüne dayalıdır. Zorlama (ikrah) ile akdedilen nikâh ve boşamanın geçersiz olacağı hükmü Hanefîlerin dışındaki üç mezhebe aittir. (Madde: 57 ve 105) Ayrıca ailevi nizaları halletmek için teşkil edilecek olan Aile Meclisi (hakem heyeti)'nin yetki sınırları yine Malikî mezhebinden alınmıştır. (Madde: 140) Sarhoşun boşamasının geçersiz olduğu hükmü Hanefîlerin dışındaki mezheplerden alınmıştır. (Madde: 104)

60 İslam hukukunda savaş veya herhangi bir sebeple ortadan kaybolan ve ölü veya sağ olduğu na dair bilgi alınmayan kimseye mefkud denilmektedir. Mefkudla ilgilili olarak geride bıraktığı karısının, mağdur olmamak için, ne kadar süre sonra kocasından mahkemeye ayrılma talebinde bulunabileceği mezhepler arasında farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Mefkudun öldüğüne hükmetmek ve eşinin ayrılık talebine olumlu cevap verebilmek için Hanefîler prensip olarak mefkudun normal yaşam süresinin dolmasının gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Mezhep içerisinde mefkudun 60, 70, 90 veya 100 yaşına girmesiyle veya kayb olduğu ortam esas alınarak hâkimin takdiri neticesinde ölümüne hükmedebileceği şeklinde görüşler de vardır. Şafîî mezhebinde İmam Şafîî'den bu konuda iki görüş nakledilir. Şafîî'nin kavli-kadimine göre mefkud kaybolduktan 4 yıl sonra; kavli-icdidine göre ise öldüğüne dair kesin bir delil veya karine söz konusu olduğunda ölümüne hükmedilebilir. Malikîlere göre ise kay-

4.4. Yargı Birliğini Temin Etmesi

Osmanlı Devleti'nde 20. yüzyıla kadar üç mahkeme vardır. Şeriye mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri.⁶¹ Konsolosluk mahkemeleri kapitülasyonların tek taraflı ilgasıyla kapatılmış oldu. Yargı birliği yönündeki ikinci adım Hukuk-i Aile Kararnamesi olmuştur. Kararname cemaat mahkemelerinin ahval-i şahsiye alanındaki yargı yetkisini ilga ederek yargı birliğinin temini yolunda ikinci adımı atmıştır. Bu konularda Şeriye Mahkemeleri tek yetkili mercii kılınmıştır.⁶²

4.5. Evlenme ve Boşanmada Devlet Kontrolünü Sağlaması

Kararname evlenme ve boşanmaların devletin kontrolünde olması yolunda Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren devam etmekte olan gelişmeyi tamamlayarak, nikâhların hâkim veya naibinin huzurunda kıyılması ve mahkemece tescil edilmesi, boşanmaların da yine belirli bir süre içinde koca tarafından mahkemeye tescil ettirilmesi esasını getirmiştir.⁶³

Kararname nikâhların önceden ilan edilmesini⁶⁴ hükme bağlamıştır ki İslam ve Osmanlı hukuk geleneğine yabancı olan bu uygulamada Batı etkisi dü-

bolma tarihinden 4 yıl sonra mefkudun eşi ayrılma talebinde bulunabilir. Son olarak Hanbeliler mefkudun kayb olduğu şartları esas alarak kişi, yaşama ihtimalinin kuvvetli olduğu bir ortamda kaybolmuşsa bir görüşe göre 90 yıl beklenir. Aynı durumla ilgili hâkime takdir yetkisi veren bir görüş daha mevcuttur. Hanbelilere göre mefkudun kaybolması ortam savaş, depresyon ve benzeri yaşama ihtimalinin düşük olduğu şartlarda gerçekleşmişse 4 yıl beklendikten sonra ölümüne hükmedilir ve eşi kendisinden ayrılmış olur. Görüldüğü gibi mefkudla ilgili olarak Hanefi mezhebinin görüşü, özellikle kocasının nafakasına ihtiyaç duyan kadın açısından oldukça ağırdır. Hukuk-ı Aile Kararnamesi Maliki mezhebinin görüşünü esas almış ve bu durumdaki kadınların kocalarının kaybolması üzerinden dört yılın geçmesiyle mahkemeye ayrılma talebinde bulunabilecekleri hükmünü benimsemiştir. Bk. Serahsî, *el-Mebsut*, c. 11, s. 34-35; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, c. 3, s. 158; İbnRüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, c. 3, s. 75; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c. 6, s. 389-390; Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, edit.: Ekmeleddinİhsanoğlu, İstanbul, 1992, c. 2, s. 404

61 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 210

62 Aydın, "Hukuk-i Aile Kararnamesi", *DİA*, c. 18, s. 316

63 H.A.K. Madde 37: "Esnay-ı akitte hatip ve mahtubeden birinin ikametgâhı bulunan kaza hâkimi veya bunun izinname-i mahsus ile mezun kıldığı naip hazır bulunup akitnameyi tanzim ve tescil eder."

64 H.A.K. Madde 33: "Akd-i nikâhn icrasından evvel keyfiyet ilan olunur."

şünülebilirse de konu tamamen İslam-Osmanlı hukuku çerçevesi içerisinde kalınarak kanunda yer almıştır.⁶⁵

4.6. Çok Eşliliği Sınırlandırması

Kararname Osmanlı tarihinde ilk kez çok evliliği belirli ölçüde sınırlandırma yolunda önemli bir adım atmıştır. Batıcı ve Türkçüler çok evliliğin kaldırılması taraftarı idiler. Kararnameyi hazırlayanlar İslam hukuku çerçevesinden bu isteklere kısmen cevap verebilmek amacıyla kadının evlenirken kocasına evlilik boyunca tek eşi olması şartını koşabileceği esasını getirmiştir.⁶⁶ Söz konusu düzenleme Hanefî mezhebine göre imkânsız olup Hanbelî mezhebine göre mümkündür.⁶⁷

4.7. Mahkeme Yoluyla Boşanmaya İmkân Vermesi

Kararnamenin getirdiği önemli yeniliklerden biri de kazaî boşanmadır.⁶⁸ Yani kadına belirli durumlar karşısında hakem kararıyla boşama yetkisinin verilmesidir. Bu durumlar, kocanın evliliğe mani bir ayıp veya cüzzam, baras, zührevi bir hastalıkla malul olması, akli bir rahatsızlığının bulunması veya karı-koca arasındaki şiddetli geçimsizliktir.

Maliki mezhebi dışında cumhura göre ailelerden oluşturulacak hakem heyetinin vazifesi, taraflar ayrı bir yetki vermediği surette sadece karı-koca arasını bulmakla sınırlıdır. Fakat Malikîlere göre hakem gerekli görürse tarafların arasını da ayırabilir.⁶⁹ Kararname bu görüşü tercih etmiştir.

5. Kararnamenin İçerdiği Konular

Kararname iki kitap içerisinde 9 bölüm (bab) ve 21 fasıldan oluşmaktadır. Bi-

65 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 213

66 H.A.K. Madde 38: " Üzerine evlenmemek ve evlendiği surette kendisi veya ikinci kadın boş olmak şartıyla bir kadını tezevvüc ve şart muteberdir."

67 İbn Müflih, *el-Mubdi' fi Şerhi'l-Mukni'*, c. VI, s. 148; Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kimâ'*, c. V, s. 91

68 H.A.K. Madde 121, 122, 123

69 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, c. 2, s. 165; Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-İslamî ve Edilletuhû*, c. 9, s. 7090

rinci kitap evlenme (münakehat), ikinci kitap boşanma (müfarakat) hakkındadır. Kararname farklı hukuki esasların söz konusu olduğu durumlarda Museviler ve Hıristiyanlar için ayrı hükümler ihtiva etmektedir.

Birinci kitap, Münakehat hakkındadır ve 6 baptan oluşur. Evlenme akdi ve sonuçlarını düzenler. Bu bölümde nişanlanmaya üç madde, evlenme ehliyetine dokuz madde ayrılmıştır. Bu kitabın ikinci bölümünün üçüncü faslı Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlardan kendileriyle evlenilmesi yasak olan kişilerle alakalıdır. Üçüncü bölüm nikâh akdiyle alakalıdır.

İkinci kitap ise Müfarakat unvanını taşır ve 3 baptan müteşekkildir. Evliliğin sona ermesiyle alakalı meseleleri tanzim eder. Bu kitapta boşama ehliyeti, ric'i ve bain talakla alakalı hükümler yer almaktadır.⁷⁰

Kararname Museviler ve İseviler hakkında ayrı hükümler getirmiştir. Bunun sebebi, İslam'a göre aile hukukunun dinî boyutunun da bulunması ve her din mensubunun inançlarına hürmet gösterilmesidir. Kitap ve fasıl başlıkları bulunan kararnamede maddeler oldukça başarılı bir kanun tekniği ile kaleme alınmış olup kısa, özlü ve anlaşılır bir durumdadır.⁷¹

6. Kararnamenin Diğer Ülkelerdeki Etkisi

8 Muharrem 1336/25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi hem Osmanlı Devleti'nde ve hem de İslam ülkelerinde İslam Aile Hukuku sahasında ilk kanun olması ve sahasında köklü yenilikleri taşıması dolayısıyla son derece önemlidir. İslam hukukunda birden fazla mezhebin görüşüne yer vermek olarak da ifade edebileceğimiz modernist yasamanın müdahalesi bu kararname ile başlamıştır.⁷²

Kararnamenin tesiri daha ziyade ortadoğu ülkeleri için söz konusu olmuştur. Üstelik bu ülkelerden bir kısmı kararnameyi uzun müddet tatbik etmiş, bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak bu devlet ve onun hukuk sistemi içerisinde yaşamışlardır.⁷³

70 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 181-182

71 Halil Cin, *İslam Hukukunda Evlenme*, s. 292-293; Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 182

72 Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev.: Abdulkadir Şener, Mehmet Dağ, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1986, s. 102

73 Ahmet Bostancı, "Ürdün Ahval-i Şahsiyye (Hukuk-ı Aile) Kanunlarında Osmanlı Tesiri",

Hukuk-i Aile Kararnamesi Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün'de bir süre daha yürürlükte kalmıştır. 1 Kasım 1953 tarihine kadar Suriye'de uygulandı. Daha sonra yerini Suriye Ahval-i Şahsiye kanununa bırakmıştır.⁷⁴ Suriye'de uygulaması esnasında Fransız manda idaresinin kararıyla cemaat mahkemeleri ve gayrimüslimlerle ilgili hükümler yürürlükten kaldırılmıştır.⁷⁵

Lübnan'da da Suriye'deki durum aynen geçerlidir fakat bu ülkede sünî Müslümanlar için kararname halen yürürlükte ve yardımcı kaynak olarak kullanılmaya devam edilmektedir.⁷⁶

Kararname, Suriye'den 1937'de ayrılan İskenderun sancağında ve daha sonra kurulan Hatay Cumhuriyetinde, 1939 yılında Türkiye Cumhuriyeti'ne iltihakına kadar uygulanmıştır.⁷⁷

İngiliz idaresi altındaki Filistin'de kararname Müslümanlar için uygulanmıştır. İsrail'in kurulmasından sonra Şeriye mahkemelerinde sık sık başvuru- lar yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.⁷⁸

Yine kararname Ürdün'de 1951'de Ürdün Ahval-i Şahsiye kanununun yürürlüğe girmesine kadar yürürlükte kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nden ayrılan Irak'ta kararname uygulanmamış fakat kocaları mal bırakmadan kaybolan kadınların mahkemeye müracaat ederek boşanmalarına imkân veren 1916 tarihli irade-i seniyye uygulanmıştır.⁷⁹

Hukuk-i Aile Kararnamesi Abdullah Sikalic tarafından Boşnakçaya tercüme edilmiş ve Bosna-Hersek Müslümanları için yardımcı kaynak olarak kullanılmıştır.⁸⁰

Marife, Konya 2003, sayı: 2, s. 123

74 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yay., İstanbul 2004, s. 305

75 Karaman, *age*, s. 307; Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 225

76 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 225

77 Fındıkoğlu, "Tanzimatta İctimai Hayat", *Tanzimat-I*, s. 655

78 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 226

79 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 226

80 Aydın, "Hukuk-i Aile Kararnamesi" *DİA*, c. 18, s. 318

7. Kararnameye Yöneltilen Eleştiriler

Osmanlı Devleti'nde Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin yürürlüğe girdiği tarihe kadar üç çeşit mahkeme bulunmaktaydı. Müslümanların davalarına bakan Şeriyye mahkemeleri, gayrimüslimlerin davalarına bakan cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri.⁸¹ İşte Hukuk-i Aile Kararnamesi'yle bu üç mahkeme birleştirilmiş, Müslüman ve gayrimüslimlerin davalarıyla tek bir mercii ilgilenmeye başlamıştı.⁸² Bu uygulamayla yargıda birlik temin edilmeye çalışılmıştı. Fakat Osmanlı gibi birçok millet ve dinden halkları bünyesinde barındıran bir devlette bu o kadar da kolay olmamıştır.

Cemaat mahkemelerinin kaldırılması, asırlardır devam eden yargı yetkisinin ve bunun sağladığı imtiyazların kararnameyle ellerinden alınması Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerin ruhani reislerinin yoğun tepkisine yol açmıştır.⁸³

Kararname sadece gayrimüslimlerin tepkisini çekmemiş içerden de tepkiler yükselmeye başlamıştı. Kararnamenin değişik özellikleri dolayısıyla bazı muhafazakâr hukukçular da yoğun tepkiler göstermiştir.

7.1. Gayrimüslimlerin yönelttiği Eleştiriler

Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler 1856'dan itibaren eşitlik adına ve büyük devletlerin baskı ve kontrolünde sürdürülen reform çabalarına karşı çıkmış, imtiyazlarına ve mevcut hukuki düzenlerine müdahaleyi kabul etmemişlerdir.⁸⁴ Asırlardır devam eden yargı yetkisinin ve bunun sağladığı imtiyazların kararname ile birdenbire ellerinden alınması Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatlerinin ruhani reislerinin ve söz konusu imtiyazların artırılması taraftarı olan büyük devletlerin fevkalade tepkisini doğurmuştur.⁸⁵ Bu dönemde İstanbul'un

81 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 210

82 Gülnihal Bozkurt, *Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, TTK, Ankara 1996, s. 210

83 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, III, Devre-i İntihabiyye, IV. İctima, V. İnikad, s. 26-28; Meclis-i Mebusan'ın ilgili oturumunun zabtının yer aldığı internet adresi: <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c001/ink005/mmbd03ic04c001ink0050031.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2015); Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 222-223

84 Gülnihal Bozkurt, *age*, s. 211

85 Gülnihal Bozkurt, *age*, s. 210

itilaf devletlerinin işgali altında bulunması da bu tepkinin etkili olmasında başlıca rolü oynamıştır. Ruhani reisler özellikle 156. maddenin kaldırılması için bir taraftan doğrudan Osmanlı Devleti'ne başvururken diğer taraftan da Avrupa Devletleri'nin İstanbul'daki büyükelçilerine müracaat ederek onların yardımlarını talep etmekteydiler.⁸⁶ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu fevkalade şartların gayrimüslim cemaatlerin ve Avrupa Devletlerinin baskılarına direnmeyi zorlaştırdığı inkâr edilemez. Bu konuda itilaf devletleri yüksek komiserliğinin Osmanlı Devleti'ne doğrudan müdahalesi söz konusu olmuştur. İşte kararname aleyhinde gayrimüslim cemaatlerin gösterdikleri yoğun çabalar onun yürürlükten kaldırılmasında büyük ölçüde rol oynamıştır.⁸⁷

Gayrimüslimler yargı yetkilerinin ellerinden alınmasına tepki gösterirken içerden bazı âlimler de bu uygulamanın yanlışlığına dikkat çekerek uygulamayı eleştirmişlerdir. Konuyla alakalı olarak Dâru'l-Fünûn hocalarından Sadreddin Efendi bu konuyla ilgili olarak şöyle der: "Binaenaleyh Avrupa devletlerince de bhusus riayet edilmekte olup ehl-i islamın aralarında bu misillimesail-i diniyyeye dair tekevvün eden daavanın fasıl ve rüyeti müftülerine ve müftüleri taraflarından nasp olunan kaziyyelerine terk edilmiş ve ahkâm-ı şeriyye ile amel olunup vech-i aharla taarruz olunması da taraf-ı devlet-i aliyyeden mümkün olan ahitnamelere de idhal ve salik oldukları mezheb-i Hanefî haricinde mükellef tutulmamaları dahi derc olunmuştur."⁸⁸ Sadreddin Efendi'nin eleştirilerine göre Avrupa'da yaşayan Müslümanlar kendi müftülerince yargılanmakta ve hatta kendi mezheplerinin haricindeki bir mezheple dahi mükellef tutulmamaktadırlar. Dolayısıyla gayrimüslimlerin, en nazik konulardan olan nikâh ve talak vb. konularda Müslümanlarla aynı kanuna ve mahkemeye tabi olmaları büyük bir yanlışlıktır.

Gayrimüslimlerin yaptığı eleştiriler kararnamenin ilgasında elbette etkili olmuştur. Fakat tümüyle ilga sebebidir demek hatadır. Zira Suriye'de de yürürlükte olan kararnameden, Fransız mandasının etkisiyle sadece gayrimüslimlere

86 Gülnihal Bozkurt, *age*, s. 211

87 Bu konuda Mehmet Akif Aydın Avusturya Devlet arşivinden temin ettiği raporları kaynak göstermek suretiyle Rum ve Ermeni Kilisesi ve Yahudi Hahamlığının kararnamenin yürürlükten kaldırılması için yürüttükleri yoğun çalışmayı ortaya koymaktadır. Bk. Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 222-223; Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 188

88 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-i Muhakemat-ı Şeriyye Kararnameleri Hakkında", *Sebilü'r-Reşad Mecmuası*, c. 15, s. 321

dair olan 156. madde yürürlükten kaldırılmıştır.⁸⁹ Filistin’de de kararnamenin tümü değil yine gayrimüslimlerle ilgili maddesi ilga edilmiştir. Dolayısıyla kararnamenin yürürlükten kaldırılmasında sadece dışarıdan gelen eleştiriler etkili olmamıştır. Kararnamenin özellikleri ve getirmiş olduğu bazı yenilikler dolayısıyla başta Sadreddin Efendi olmak üzere Eşref Edip, Mustafa Sabri gibi muhafazakâr bir kısım hukukçular da şiddetli tepkiler göstermiştir.⁹⁰ Kararnamenin tümüyle ilga edilmesinde bu ikinci gurubun etkisi daha fazladır. Kararnamenin ilgasını onaylayan kişinin İslamcı âlimlerden sayılan Mustafa Sabri Efendi olması da bu görüşü destekler mahiyettedir.⁹¹

7.2. Muhafazakâr Hukukçuların Yöneltiği Eleştiriler

Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nin özelliklerine ve getirdiği yeniliklere daha önce değinmiştik. Yargı birliğini temin etmesi, Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerinden istifade etmesi gibi özellikleri ve çok eşliliği yasaklama, evlenme için yaş sınırı koyma gibi getirdiği yenilikler eleştirilere sebep olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti’nde o ana kadar İslam Hukuku uygulanmış ve Hanefî mezhebi devletin resmi mezhebi olarak kabul edilmişti. Kararnamenin yürürlükten kaldırılmasında etkili olan iki gruptan bahsetmiştik. Birincisi Osmanlı Devleti’nde yaşayan gayrimüslimler ve ikincisi muhafazakâr hukukçular. Gayrimüslimler yargıda birliği temin eden 156. maddeyi eleştirmişlerdir. Muhafazakâr hukukçular ise kararnamenin neredeyse geriye kalan tüm özelliklerini ve getirdiği yenilikleri eleştirmişlerdir.

Kararnameye en şiddetli eleştirileri Sadreddin Efendi⁹² yöneltmiştir. Muel-

89 Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 187

90 Sadreddin, “Hukuk-ı Aile ve Usul-ı Muhakemat-ı Şer’iyye Kararnameleri Hakkında”, *Sebilü’rReşad Mecmuası*, sayı: 382-445; Eşref Edip, “Hukuk-ı Aile Hakkında Türk Ocağındaki İctima Münasebetiyle”, *Sebilü’rReşad*, c. XXIII, sayı: 585, s. 193-196; Mustafa Sabri, “Din-i İslam Hedef-i Münakaşa Olan Teaddüd-i Zevcat”, *Beyanu’l-Hak*, c. 1, s. 11

91 Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, s. 188

92 Abdulkadir Sadreddin Efendi, 28 Mart 1855 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiş olup hadis ve fıkıh ilmine vukufiyeti ile tanınmıştır. 21 Mayıs 1871 (11 Rabîu’l-Evvel 1228) tarihinde İstanbul müderrisliği görevine getirilmiştir. İstanbul’da ayrıca Suriye Vilayeti’nin Dûmâ, Humus kazaları kâdîlik görevinde bulundu. Hüdâvendigar vilâyeti Gönen Kâdîlik Niyâbetinden sonra Cidde Bidâyet Mahkemesi daha sonra Isparta Sancağı Bidâyet mahkemesi reisliğine getirilmiştir. Ayrıca İzmir vilayeti Karahisar, Beyrut, Cidde, Şam, Bağdat, Trabzon, Manastır ve Kosova gibi yerlerde de görev yapmıştır. 18 Şubat 1328’de Dâru’l Fünûn Hikmet-i Teşri’ mü-

lif söz konusu eleştirilerini Sebilü'r-Reşad dergisinde yirmi adet seri makale şeklinde yayınlamıştır.⁹³ Gayrimüslimlerin eleştirilerine sebep olan kararnamenin yargı birliğini temine yönelik olan 156. maddesidir. Sadreddin Efendi ise kararnamenin daha çok eklektik oluşunu yani diğer mezhep görüşlerinden ve Hanefi mezhebi içerisinde tercih edilmeyen kavillerden faydalanılarak hazırlanmış olmasını ve şer'i şerife aykırı olduğunu⁹⁴ iddia ederek eleştirmiştir.⁹⁵

8. Kararnamenin Yürürlükten Kaldırılması

Alanında ilk olma özelliği olan ve birçok yenilikleri içeren Hukuk-ı Aile Kararnamesi Osmanlı Devletinde çok kısa ömürlü olmuştur.

Kararname genel olarak kabul görmüş fakat gayrimüslimlerin ruhani liderleri ve muhafazakâr İslamcılarının oluşturduğu iki kesim tarafından şiddetle eleştirilmiştir.⁹⁶ Özellikle Abdulkadir Sadreddin Efendi'nin eleştirileri Hanefi mezhebi dışından alınan görüşlere göre konulan maddelere yöneliktir. Bu şekildeki maddelerin sayısı epeyce fazlaydı.

Sadreddin Efendi 157 maddelik kararnamenin 104 maddesini değişik açılardan eleştirmiştir. Eleştirileri yoğun şekilde Hanefi mezhebi dışındaki mez-

derrisliğine tayin edilmiştir. Tetkik-i Mesahif ve Müellefat-ı Şeriyye meclisinde üyelik görevlerinde bulunmuştur. 22 Eylül 1336 (1920) tarihinde Darü'l Hikmeti'l İslamiyye üyeliğine tayin edilmiştir ve bu görevine de 16 Teşrinievvel 1336 tarihinde son verilmiştir. Sadreddin Efendi, 27 Ramazan 1349 (14 Şubat 1931)'de İstanbul'da vefat etmiştir. (Bk.Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında" *Sebilü'rReşad Mecmuası*, sayı: 382, s. 321; Ali Benli, "Abdulkadir Sadreddin Efendi ve MiftâhuKunûzi'l-İslâm Adlı Fehrese Türü Eserinin Tefsir Literatürüne Katkısı", *Osmanlı Toplumunda Kuran Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı Yay., s. 483, İstanbul 2013; Muhammed Behcet el-Baytâr, *el-Mûfffi'n-Nahvi'l-Kûfi li's-SeyyidSadreddinKanğıraviİstanbulî el-Hanefi*, s. 422, Mecellet-i Mecma'i-l-Lugati'l-Arabiyye bi Dimeşk, 2010)

93 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında", *Sebilü'rReşad Mecmuası*, sayı: 382-445; Makalelerin latinizesi için bk. Ahmet Yasin Küçükçitiriyaki, *Sadreddin Efendi'nin Hukuk-ı Aile Kararnamesi İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009

94 Benzer başka bir görüş için bk. Abdurrahman Münib, *Hukuk-ı Medeniye*, İstanbul 1340, c. 5-6, s. 9

95 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında", *Sebilü'rReşad*, sayı: 382, s. 321-323

96 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-ı Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında", sayı: 382-445

heplerin görüşleri esas alınarak düzenlenen maddelere yöneliktir. Ancak Sadreddin Efendi sadece diğer mezheplerin görüşleri doğrultusunda benimsenen maddeleri değil Hanefi mezhebi içerisinde müftâ bih olmayan kavillere dayanılarak kabul edilen maddeleri de eleştiri konusu yapmıştır. Sadreddin Efendi'nin hem Hanefi mezhebi içerisinde tercih edilen görüşün terk edilmesine hem de diğer mezheplerden istifade edilerek hükme bağlanan konulara dair eleştirilerine birer örnek vererek meseleyi biraz daha açabiliriz. Mesela kararnamenin 10. maddesi⁹⁷ Hanefi mezhebinde tercih edilen görüşü terk etmiş ve İmam Muhammed'in kavlini esas almak suretiyle nikâh akdinde bi-nefsihî asabenin veli olabileceği hükmünü benimsemiştir. Sadreddin Efendi, nikâh akdinde kadınlardan olan velilerden, asr-ı saadetten bu yana kendilerine verilen söz söyleme haklarının madde ile ellerinden alınmasını eleştirmektedir. Müellif bunun velayet sahiplerinin azaltılarak gençlerin evlenmelerine bir nevi engel teşkil ettiğini savunmaktadır.⁹⁸

Kararnamenin 38. maddesi⁹⁹ birden fazla evlenme konusunu düzenlemektedir. Madde, Hanbelî mezhebinin görüşü esas alarak kadının evlenirken kocasının evlilik boyunca tek eşli kalması şartını ileri sürebileceğini hükme bağlamıştır. Sadreddin Efendi maddenin kapalılık içerdiğini savunmaktadır ve maddede, "ilk eşi üzerine evlenmeme" ve "ilk eşi üzerine evlenmesi durumunda ikinci eşinin boş olması" şartlarından hangisinin geçerli olacağının açık olmadığını gerekçe göstererek eleştirmektedir.¹⁰⁰

Gayrimüslimlerin eleştirdiği 156. madde tek başına kaldırılabilirdi. Ama Hanefî mezhebinin görüşlerine uygun olmayan maddelerin iptali kararnameyi iptal etmekle neredeyse aynı anlama gelmekteydi. Bahsi geçen iki grup kararname aleyhinde bir ortam oluşturmuşlar ve Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi durum, muhafazakârların hükümet nezdinde, gayrimüslim ruhani liderlerin de itilaf devletleri nezdinde etkisini büyük ölçüde artırmıştır. Bu nedendir ki kararnamenin yürürlükten kaldırılma sebebinin söz konusu

97 "Nikâhta velî ale't tertip binefsihi asabe olan kimselerdir"

98 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-u Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında", *Sebilü'r-Reşad Mecmuası*, sayı: 385, c. 15, s. 328

99 "Üzerine evlenmemek ve evlendiği sûrette veya ikinci kadını boş olmak şartıyla bir kadını tezvic sahîh ve şart-ı muteberdir"

100 Sadreddin, "Hukuk-ı Aile ve Usul-u Muhakemat-ı Şer'iyye Kararnameleri Hakkında", *Sebilü'r-Reşad Mecmuası*, sayı: 388, c. 15, s. 418

iki grubun etki ve gayretleri olduğu görüşü genel kabul görmektedir.¹⁰¹ Nihayetinde kararname 19 Haziran 1919 tarihinde sadrazam vekili ve Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin imzasıyla yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁰²

9. Sonuç

Tanzimat dönemi İslam hukuk tarihi bakımından önem arz eden bir sürece şahit olmuştur. Söz konusudönemde onlarca kanunlaştırma hareketi esnasında aile hukuku bu hareket dışında tutulmuş ve kanunlaştırılmamıştır. Aile hukukunun kanunlaştırılmamasında çalışmamızda değindiğimiz bir takım sebepler rol oynamıştır. Ancak aile hukuku sahası tümünden terk edilmemiş, irili ufaklı düzenlemeler bualan için de söz konusu olmuştur. Mecelle'de yer almamış olan aile hukuku sahası dolaylı yollarla da olsa düzenlenmeye çalışılmış ve aile kararnamesine uygun zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Hazırlanan bu zemin kendisinden bekleneni vermiş ve Hukuk-ı Aile kararnamesi 1917 yılında yürürlüğe girmiştir.

Hukuk-ı Aile kararnamesi şüphesiz bu dönemin en önemli çalışmalarından biridir ve aile hukuku alanında köklü değişiklikler getirmiş; hem Müslümanları hem de gayrimüslimleri ilgilendiren konularda radikal adımlar atmıştır. Bu yönüyle İslamcı görüşe sahip hukukçular ve gayrimüslimler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Osmanlı devletinin o dönemde içinde bulunduğu siyasi durum bu eleştirileri daha da etkili hale getirmiştir. Gayrimüslimlerin liderleri tarafından yöneltilen eleştiri kararnamenin hayatiyetini olumsuz etkilemiştir. Fakat bu nokta kararnamenin bütünüyle yürürlükten kaldırılmasına sebep olmuştur denilemez. Kararnamenin yürürlükten kaldırılmasında belki de asıl etken muhafazakâr diğer bir ifadeyle "İslamcı" hukukçuların kararnameye yöneltmiş olduğu eleştirilerdir.

Sonuç olarak, dönemin idarecileri, medenî hukukun önemli kısmını düzenleyen Mecelle'de yer almayan aile hukukunu pek çok yeniliği içerecek şekilde kanunlaştırarak önemli bir görevi yerine getirmişlerdir. Hukuk-ı Aile Kararnamesinin yürürlükten kaldırılmasıyla, özellikle günümüz Türkiye'sinde aile hukuku alanındaki resmî-dînî şekildeki çift yönlü durumun ortaya çıkardığı sıkıntılar göz önüne alındığında, büyük bir fırsatın kaçırıldığı çok daha net an-

101 Aydın, *İslam Osmanlı Aile Hukuku*, s. 221; Gülnihal Bozkurt, *age*, s. 210

102 Aydın, "Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *DİA*, c. 18, s. 317

laşılmaktadır. Öyle ki, “Hukuk-ı Aile kararnamesi yürürlükten kaldırılmamış olsaydı ve istikrarlı bir uygulama imkânı bulabilseydi sonraki dönemde batıdan alınan kanunlarla oluşturulan Türk hukuk sistemi belki de en azından aile hukuku alanında mevcut İslam-Osmanlı sistemini aynen veya çoğu kısımlarda değişikliğe uğramaksızın muhafaza edebilirdiydi?” gibi önemli bir soruyu da gündeme getirmektedir.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmet, Halil Cin, *Türk Hukuk Tarihi*, OSAV. Yay., İstanbul 1996.
- Anderson, Norman, *Law Reforms in the Muslim World*, London 1959.
- , “Recent Developments in ShariaLaw in the Sudan”, *Sudan Notes and Records*, Khartoum 1950.
- Arvidsson, Matilda, , *Ijtihad Reformation of IslamicLaw in the 21th Century – The Case of the Sudan*, Master Thesis, Lund 2002.
- Aydın, Mehmet Akif, *İslam-Osmanlı Aile Hukuku*, M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul 1985.
- , *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İz Yayınları, İstanbul 1996.
- , “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü”, *B.A.A.K. Aile Yazıları*, c. III, Ankara, 1992.
- , “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı”, *Osmanlı Devleti Ve Medeniyeti Tarihi*, I-II Ed. Ekmeleddin İHSANOĞLU, İstanbul, 1998.
- , “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *DİA*, c. XVIII, s. 318.
- , “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *DİA*, c. XXVIII, s. 233.
- , “el-Ahkâmü’ş-Şer’iyyefi’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye”, *DİA*, c. I, s. 557.
- Bakkaloğlu, Abdussamet, “Kanunlaştırma Hareketinin Öncülerinden Muhammed Kadri Paşa: Hayatı ve Eserleri”, *IHAD*, sayı: 6, 2005.
- Baytar, Muhammed Behcet, *el-Müfîfi’n-Nahvi’l-Küfi li’s-Seyyid Sadreddin Kanğıravi İstanbulî el-Hanefî*, Mecellet-i Mecma’i-l-Lugati’l-Arabiyyebi, Dimeşk 2010.
- Buhutî, Mansur b. Yunus b. Salahuddin b. Hasen b. İdris Hanbelî, *Keşşafu’l-Knâ’ an Metni’l-İknâ’*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.
- Benli, Ali, “Abdulkadir Sadreddin Efendi ve Miftâhu Kunûzi’l-İslâm Adlı Fehrese Türü Eserinin Tefsir Literatürüne Katkısı”, *Osmanlı Toplumunda Kuran Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İlim Yayma Vakfı Yay., İstanbul 2013.
- Berkes, Niyazi; *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978.
- Bostancı, Ahmet, “Ürdün Ahval-i Şahsiyye (Hukuk-ı Aile) Kanunlarında Osmanlı Tesiri”, *Marife*, 2003, sayı: 2.
- Bozkurt, Gülniha, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.
- , *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996.
- Ceride-i İlmiyye*, Meşihat-ı Celîle-i İslâmiye, İstanbul 1332-1341.
- Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1988.
- , *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974.
- Çeker, Orhan, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mehîr Vakfı Yay., Konya 1979.
- Düstür*, I. Tertip, I. Cilt, Dersaadet 1289.
- , IV. Cilt, İstanbul 1296.
- , V. Cilt, Ankara 1937.

- , VII. Cilt, Ankara 1941.
- , Zeyl II, İstanbul 1299.
- Düstür*, II. Tertip, VI. Cilt, Dersaadet 1334.
- Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı Hukukunda İzinâmâ ile Nikâh", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sayı: 2, 2006 (Güz).
- Ercoskun, Tülay, *Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Evlilik ve Nikâha Dair Düzenlemeler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 2010.
- Edip, Eşref, "Hukuk-ı Aile Hakkında Türk Ocağındaki İctima Münasebetiyle", *Sebilürreşad*, c. XXIII, sayı: 585, İstanbul 1340
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri; "Tanzimatta İctimaî Hayat", *Tanzimat I*, Ankara, Maarif Vekâleti, 1940.
- , *Hukuk Sosyolojisi*, İstanbul, 1958.
- , "Aile Hukukumuzun Tedvini Meselesi", Ebu'l Ula Mardin'e Armağan, İstanbul, 1943.
- Gencer, Ali İhsan, "Tanzimat Fermanı: 1839'dan 1876'ya Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1993.
- Hilmi, İbrahim; *Nikâh-ı Medenî ve Talâk Hakkında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi - Münakâhat - Müfarekat - Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1336.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Mek-tebetü'l-Kâhire, Kahire, ts.
- İbn Müflih, Burhaneddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Makdisî el-Hanbelî, *el-Mubdi' fi Şerhi'l-Mukni'*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l Muktasid*, I-II, Daru'l-Kütübî'l-İslamiyye, Beyrut 1982.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin; *Osmanlı Devleti Tarihi*, I-II, İstanbul, 1992.
- Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1996.
- Karaman, Hayreddin; *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Mardin, Ebu'l Ula; *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İ.Ü.H.F. Yay., İstanbul 1957.
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd03ic04c001/ink005/mmbd03ic04c001ink0050031.pdf> (Erişim Tarihi: 04.03.2015).
- Münib, Abdurrahman, *Hukuk-ı Medeniye*, İstanbul, 1340.
- Mustafa Sabri, "Din-i İslam Hedef-i Münakaşa Olan Teaddüd-i Zevcat", *Beyanu'l-Hak*, İstanbul 1324.
- Nuri, Celal; *Havaic-i Kanuniyyemiz*, İstanbul 1331.
- Sadreddin; "Hukuk-ı Aile ve Usûl-i Muhakemât-ı Şer'iyye Kararnâmeleri Hakkında" *Sebilü'r-Reşad Mecmuası*, I-X, sayı: 382-445, İstanbul, 1958.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme, *el-Mebcut*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.
- Schacht, Joseph; *İslam Hukukuna Giriş*, çev.: Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1986.
- Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fi'l-Fıkhü'l-İmâmî's-Şafii*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ülken, Hilmi Ziya; "Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri" *Tanzimat I*, Ankara, Maarif Vekâleti, 1940.
- Ünal, Mehmet, "Medeni Kanununun Kabulünden Önce Türk Aile Hukukuna İlişkin Düzenlemeler ve Özellikle 1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi", *A.H.F.D.*, sayı: XXXIV.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *el-Fıkhü'l-İslamî ve Edilletuhû*, I-X, Daru'l-Fikr, Dimeşk, ts.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma ve Tanzimat" *Tanzimat I*, Ankara, Maarif Vekâleti, 1940.